

TARIXIY ROMANLARDA INGLIZ MALIKALARI BILAN BOG`LIQ TARIXIY HAQIQAT

Usmanova Sevara Sultanovna

Farg`ona davlat universiteti dotsenti, PhD
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15173732>

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat tarixida hukmdorlar bo'lgan, ular iqtisodiy tiklanishga va boshqa o'zgarishlarga o'zlarining hissalarini qo'shgan, odatda ularning ismlari qatorida o'sha davrning yorqin kishilarining nomlari ham bo'lgan, ular insonlar ongida yirik inqilob yaratadigan islohatchilar bo'lgan. Ayniqsa Angliya malikalar mamlakati desak mubolag'a bo'lmaydi. Qirolicha Elizabetta1, Mariya Tyudor, Viktoriya, Anna Boleyn kabi malikalar nafaqat mamlakat tarixida balki jahon adabiyotining durdona asarlari orqali ham iz qoldirishgan.

Kalit so`zlar: Qirolicha Elizabetta, F.Shiller, Mariya Styuart, Evropa adabiyoti, Joanna Seymur.

Sharq va G'arb adabiyotini o'rganar ekanmiz, buyuk hukmdorlarga rafiqalik yoki qizlik mavqeiga tayanib davlat boshqaruvida ulkan tadbirlarni oshirgan va ana shu say-xarakatlari tufayli tarixda ko'plab ayollar nom qoldirgan. Yevropada ham Turon kabi ko'plab malikalar faoliyat olib borishgan. Ayniqsa Angliya malikalar mamlakati desak mubolag'a bo'lmaydi. Qirolicha Elizabetta1, Mariya Tyudor, Viktoriya, Anna Boleyn kabi malikalar nafaqat mamlakat tarixida balki jahon adabiyotining durdona asarlari orqali ham iz qoldirishgan.

Angliya qirolichasi Elizabetta I (1558-yildan) Genrix VIII va Anna Boleynning qizi. Elizabetta I davrida absolutizm mustahkamlandi, ingliz cherkovlari qayta tiklandi va ispancha Yengilmas Armada vayron qilindi. Irlandiyada mustamlakachilik keng tarqaldi. Har qanday davlat tarixida hukmdorlar bo'lgan, ular iqtisodiy tiklanishga va boshqa o'zgarishlarga o'zlarining hissalarini qo'shgan, odatda ularning ismlari qatorida o'sha davrning yorqin kishilarining nomlari ham bo'lgan, ular insonlar ongida yirik inqilob yaratadigan islohatchilar bo'lgan. Britaniyaliklar uchun bunday hukmdor Elizabetta I edi.

Qirolicha Shekspirda katta taassurot qoldirdi:

*Vatan baxti uchun,
U yetuk keksalikka qadar yashaydi,
Va ko'p kunlar uning ustidan uchib o'tadi,
Va usiz hech kim zarba berolmas,
Yaxshi ish bilan toj kiyolmas.*

Ammo, Shekspir Elizabetta I haqida shunday fikrda bo'lgan yagona inson emas, balki aksariyat zamondoshlari ham shunday fikrda edi. Elizabetta hayoti davomida xalqining sevimlisi bo'la oldi va insonlarda o'ziga bo'lgan katta qiziqishni uyg'otishga muvaffaq bo'ldi. Bundan tashqari, uning hukmronligi oqilonaligi va davlat ravnaqi uchun bo'lgan g'ayrati bilan ajralib turardi. Haqiqatan ham u g'ayratli edi.

Ko'ngilchan qirol Genrix VIII, Elizabettaning otasi, taxt meros huquqlari bo'yicha chalkashlikka duch keldi. U Elizabettani taxt vorisi deb e'lon qildi, ikki yildan so'ng Joanna Seymur va uning sobiq rafiqasi Anne Boleynni Elizabetta onasi qatl qilindi. Keyin bechora qiz tojga bo'lgan barcha huquqlarini yo'qotdi. Biroq, o'limidan oldin Genri yana qizlarining huquqlarini tikladi.

Atoqli nemis dramaturgi F.Shiller (1759-1805) ijodida Shotlandiya qirolichasi Meri Styuart (1542-1587) hayoti va o'limi bilan bog'liq voqealar talqinining o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqiladi. Kristian Geynrix Spiess (1755-1799). X.X.Shpis va F.Shiller tomonidan malika Mariyaning so'nggi kunlari tasvirining o'ziga xosligi tasvirlaydi [1]. Darhaqiqat, ikkala nemis yozuvchisining turli adabiy va estetik pozitsiyalari haqida savol tug'iladi. Spiess va Shiller tomonidan Meri Styuartga bag'ishlangan turli janr va san'at turlaridagi asarlarni ko'rib chiqishga e'tibor qaratiladi. Birinchidan, nemis va Evropa adabiyoti doirasida ikkinchi darajali bo'lgan yozuvchi asarining tahlili taqdim etiladi, chunki Spiess o'z tragediyasini buyuk nemis dramaturgidan ko'p yillar oldin yozgan. Shiller tragediyasi voqelikni epik yoritishga o'ziga xos ishtiyoq bilan yozilgani, Shpisning sahna asari esa Meri Styuart hayotining so'nggi kunlaridagi voqealarga ko'proq yo'naltirilganligi va mashxur asarga aylangani ko'rsatilgan.

Yangi ingliz cherkovi protestantizmida ta'lim berish bilan bog'liq bo'lgan, lekin marosimlarda katolikda edi, bu esa Puritanlardan tashqari hammani qoniqtirdi. Lekin hukumat o'limga tahdid soladigan qonun qabul qilib, ularning og'zini yopishga muvaffaq bo'ldi, qirolichani «Bid'atchi» deb atashga jur'at etgan har qanday odamning qatl etilishi uning tojga bo'lgan huquqlarini shubha ostiga qo'yilishiga yoki bu huquqlarni boshqa odamga tegishli bo'lishini bildirar edi.

Qudratli qirolicha Elizabetta I ko'plab tarixiy romanlar va ilmiy asarlar mavzusi bo'lgan. Uning hukmronligi an'anaviy gender faoliyatini va siyosiy mafkuralarga qarshi chiqdi, chunki u xaqiqatni diniy va siyosiy kuch bilan birlashtirdi [2]. Margaret Irvine trilogiyasi kabi tarixiy romanlarda Elizabettaning qizlikdan to'j kiyishgacha bo'lgan sarguzashtlari tasvirlangan, u yosh kitobxonlarni buyuklik haqidagi tasavvurlar bilan o'ziga tortgan [3]. Elizabettaning xususiy mulkchilikdan strategik foydalanishi va uning moliyaviy qobiliyatlari Britaniya imperiyasining asoslarini yaratishda hal qiluvchi rol o'ynadi va unga raqiblaridan «qaroqchi malika» laqabini oldi [4]. Darhaqiqat, Elizabettaning hukmronligi Angliyaning iqtisodiyot va siyosatdagi muvaffaqiyatlari bilan ajralib turdi. Qirolicha Britaniya sanoatini qo'llab-quvvatladi, birinchi navbatda xorijiy davlatlar bilan savdo aloqalarini o'rnatdi, Yangi Dunyo koloniyalariga asos solishga boshchilik qildi.

Londonda birinchi qarzdor bo'lgan xayriya tashkilotlari paydo bo'ldi. Elizabetta hech qachon turmushga chiqmagan edi. Katta ehtimol bilan unda hissiyotlarini o'zgaralar bilan baham ko'rishlik tuyg'usi bo'lmagan. Elizabettaning Fransuz qiroli Genrix III bilan nikoh muzokaralari uzoq vaqt davom etdi. Biroq, qirolicha hiyla ishlatdi. Uni rad etish uchun qo'shni bilan janjallashishni va uni xafa qilishni xohlamadi va Elizabetta maxfiy kengash a'zolarining yordamiga murojaat qildi sababi salbiy javob undan emas balki xalq nomidan kelgandek ko'rsatilishi kerak edi. O'z xalqi manfaati uchun qirolicha yolg'izlik va kamtarlikni avzal ko'rdi. Uning shaxsiy hayoti va saltanati keng miqyosda o'rganilgan, olimlar uning munosabatlari, siyosiy manevrlari va turmush qurmaganligining Uyg'onish davri adabiyoti va madaniyatiga ta'sirini o'rganishgan [2]. Ushbu tadqiqotlardan ko'rinib turibdiki, ushbu asarlar Elizabettaning murakkab xarakterini va uning Angliya tarixiga sezilarli ta'sirini ta'kidlaydi. Elizavetta Tudor qirq besh yil hukmronlik qildi, ortidan kuchli mamlakat va ko'plab go'zal afsonalar, adabiy va dramatik asarlar qoldirdi.

Shotlandiya qirolichasi 1542 yilda (aslida 1561 yildan) - 1567 yillar davomida ingliz taxtiga da'vogarlik qildi. Shotlandiy qo'zg'olonida zodagonlar uni taxtga o'tirishdan voz kechishga majbur qildi va u Angliyadan qochib ketdi. O'sha vaqtda ingliz qirolichasi buyrug'i

bilan Elizavetta I qamoqqa olingan katolik fitnalaridan esa Mariya Styuart sudlangan va jazolangan edi. Badiiy adabiyotda odatda Mariya Styuart obrazi ideallashtirilgan.

Bu ayolning o'limi hayotidan yanada buyukroq va muhimroq bo'ldi. Mariya Styuartning qisqa hayoti oxiri uchun intilayotgan edi, go'yo u o'zining bema'ni hayotida hamma narsani qildi, u shundek tugatishni istar edi. Xudo buni ko'rgandek, uning maqsadiga yetkazdi. «En ma fin est mon commencement» Mariya Styuart yoshligida kashta tikdi va undagi ushbu so'z unga hali tushunarli bo'lmagan edi. «Mening oxirim - mening boshlanishim.» Nima sabab bo'lganini aytish qiyin, lekin Fransiyalik, muvaffaqiyatli va yuqori martabali bo'lgan ayol bu g'alati so'zlarga e'tibor beradi, ammo, u so'zlar tarixiy taqdirini bashoratli tarzda belgilab berdi.

Shotlandiya taxtida Mariya ko'p qiyinchiliklarga duch kelishi kerak edi. Qiyinchilik bilan u qattiqqo'llikka ko'nikib qoldi, zodagonlarning yuzlari unga g'amgin bo'ldi, u Fransiyadagi kuchli odamlardan farq qilar edi. Sodiq katolik uchun qiyin sinov boshlandi, u majbur protestantizmning hukumroniga aylandi, ammo, o'zi uchun din erkinligini ta'minladi [5].

Qirollikda eng yuqori zodagonlarning fitnalari doimiy ravishda bo'lib turar edi, yosh ayolni yomon voqealarga kirishga va qarshilikni bostirish uchun shafqatsiz choralar qabul qilishga majbur qilishdi. Umuman olganda, Mariya Styuart tojni kiyishi uning uchun eng yaxshisi emas edi. Lavozimi esa bevaligi sabab yomonlashdi. Qirolichaning ishtiyoqi o'yin-kulgiga berilib, ko'pchilik uchun qulaylik bo'ldi. Yangi er haqida o'ylash vaqti kelgan edi. Ko'plab nufuzli da'vogarlar kelinning qo'lini so'rashni xavas qildi. Agar Mariya Styuart to'g'ri tanlov qila olsa... Lekin u siyosatdan ko'ra sevgini tanladi. Lord Darnli qirolichaning qalbini tez vaqtda zabt etdi. To'y shov-shuvi ko'tarilishi bilanoq, o'zgarishlar baham topdi, qirolicha tanlagan kishining aqilli emasligini va juda muloyim odam ekanligini bildi. Mariya eridan qochishni boshladi va Darnlini tashlab ketishga sabablar izladi va uni xayolan o'ziga raqib deb baholadi. O'sha paytlarda u kotib Devid Richchoni o'ziga do'st deb bilgandi. Italiyalikning qirolichaga hurmat va ishonchidan, u bilan tezt-tez uchrashuvlaridan g'azablangan Lord Darnli zodagonlarning yordami bilan o'zining qaysar xotini va uning kotibiga qarshi fitna uyushtirdi.

Qirolicha fitnaga aloqadorligini yashirishga urinishlariga qaramay, tez orada shahar qamoqxonasi darvozalarida katta qilib yozilgan namoyishkorona tuhmatlar paydo bo'ldi; unga ko'ra Mariyani sevgilisi Bosuellning qotili ekanlikda ayblashardi. Qirolicha to'yga tayyorgarlik ko'ra boshlaganida shubhalar yanada ortib, vaziyat keskin tus oldi. Ushbu nikoh tarixi sharmandali buzuqlikdan iboratligi haqidagi fikrlar tarqaldi, Mariya esa bunda o'zini ayblashlariga jim qo'yib berdi, buning yomon oqibatlari haqida chuqur o'ylamadi. Natijada mojaro dahshatli tarzda kuchaydi, mamlakatning ko'zga ko'ringan zodagonlardan iborat guruhi «Yovuz juftlik»ka qarshi fitna rejasini tuzdi. Bosuel ortiq dosh bera olmadi, taslim bo'lib, qochishga majbur bo'ldi. Daniyaning Malmyo qamoqxonasida uning hayotiga dahshatli nuqta qo'yildi. Qirolicha esa kichik o'g'li foydasiga taxtdan voz kechishga majbur bo'ldi. Mariya poytaxtni tashlab chiqib ketayotganda singlisi unga yordam berishiga umid qildi. Ammo, afsuski, vaziyat u o'ylagandek bo'lmadi; Angliyaga kelishi bilan uni hibsga olishdi, zodagonlar Mariyadan qanday qutulish rejasini tuza boshladilar. O'lim qarorini esa biror jo'yaliroq sababsiz amalga oshirib bo'lmasdi. Mariyaga berilgan muddatda u butkul o'zini yo'qotdi, sochlari to'kilib, qariyb o'n yoshga qarib ketdi. Mariyaning taqdiri esa Elizavettaning qaroriga bog'liq bo'lib qoldi.

Mariya Styuartning vafoti haqida ko'plab hikoyalar yozilgan, uning hayoti davomida juda qo'pol xatolarga yo'l qo'ygan bo'lsa-da, davr, zamon va muhit zarbalariga matonat bilan

kurashgan malika sifatida ulug'langan. Maykl Link "Mary Stewart, queen in three kingdoms" nomli asarida qirolicha hayotidan olingan parcha berilgan [6]. Yozuvchi voqeliklarga sinchkovlik bilan yondashib, birorta tafsilotni o'tkazib yubormadi, hammasini batafsil hikoya qildi. Natijada o'z sevgisi, umidlari va orzulari quliga aylangan, buning evaziga zodagonlarning "o'ljasi"ga aylangan qirolichaning fojiali o'limini tasvirlab berishga erishdi. Mariya yovuz emasdi, u qirolichalarga xos vafot etdi, asl yovuzlik uni tushunmaganlik, unga qarshi fitnalar uyushtirgan kishilar tomonidan sodir etilganligini ishonchli tasvirlab berdi. Shunday asarlar talqinida Mariya tarixda mag'rur va qahramon ayol sifatida iz qoldirdi.

Demak, yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib sharqda va g'arbda malikalar nafaqat hukmdorlar rafiqasi yoki shahzodalar onasi sifatida balki saroy hamda hukumat ishlarida ham maslakdosh sifatida namoyon bo'lishgan.

Bobda ko'rsatib o'tilgan asosiy tahliliy holatlar sharq va g'arb adabiyoti o'rtasidagi tafovutlarni aniqlashga hamda badiiy asar yaratishda yozuvchi yashayotgan muhitning katta ta'sirini dalillashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Макаров, А. Н. and Е. В. Киричук. "Образ Марии Стюарт в трагедиях К. Г. Шписса и Ф. Шиллера." (2020).
2. Berry, Philippa. "Of Chastity and Power: Elizabettahan Literature and the Unmarried Queen." (1989).
3. Light, Alison. "'Young Bess': Historical Novels and Growing Up." *Feminist Review* 33 (1989): 57-71.
4. Ronald, Susan. "The Pirate Queen: Queen Elizabettah I, Her Pirate Adventurers, and the Dawn of Empire." (2007).
5. Wood, Curtis W.. "Queen of Scots: The True Life of Mary Stuart." *History: Reviews of New Books* 33 (2004): 23 - 23.
6. Lynch, Michael. "Mary Stewart, queen in three kingdoms." *The Eighteenth Century* 21 (1990): 273.